

Sinonímia i canvi lingüístic: *romandre*, *restar* i *quedar*

Joan-Rafael Ramos
Universitat de València

1. Introducció

La consulta del *Diccionari de la llengua catalana* (DIEC) de l'Institut d'Estudis Catalans, basat en la llengua estàndard i normativa, o del *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB) d'Alcover i Moll, de base històrica i dialectal, ens permet comprovar que el valor semàntic que atorguen als verbs resultatius *romandre*, *restar* i *quedar*, en les seues accepcions bàsiques, és similar ('No anar-se'n d'un lloc, no sortir d'un estat, no deixar d'ésser quelcom') i que és habitual la remissió o l'equivalència sinonímica dins de les entrades.

D'acord amb la informació d'aquests reculls lexicogràfics, hom podria pensar que tots tres verbs són habituals en català actual i que *romandre* i *restar* gaudeixen d'un ús estàndard estés. Però una anàlisi dels usos escrits i orals de la llengua ens permet advertir que aquest supòsit no es compleix. Per exemple, en la llengua escrita formal no és estrany veure usos dels verbs *romandre* i *restar*, però són molt més abundants les construccions amb *quedar*. El cas encara és més cridaner en la llengua oral:

a) En els registres formals, els primers verbs solen tenir una aparició esporàdica. Una mostra evident és la valoració que en fa el llibre d'estil de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals: l'ús de *romandre*, el considera "inadequat" (terme que defineix com a "paraules i construccions arcaïtzants o excessivament literàries; desaconsellables") i dóna preferència a "formes més usuals: *estar*, *quedar-se*, *continuar*, etc., segons el context." Quant a *restar*, el qualifica d'ús "abusiu" (terme que defineix com a "paraules usades de manera gairebé exclusiva i expressions estereotipades, que en general evitem a favor d'altres formes més específiques o més genuïnes") i aconsella que "en el sentit de 'no moure's de lloc, subsistir després d'un canvi', etc., direm *quedar* o algun altre equivalent més habitual en llengua oral."

b) En els registres informals, tal com reflecteixen la majoria dels dialectes catalans, l'ús de *romandre* i de *restar* és gairebé nul. Si bé és cert que dialectes com el rossellonés i l'alguerés mantenen amb vitalitat el verb *restar* i que el balear conserva molt residualment usos específics de *romandre*, en la resta, inclòs el balear, s'hi ha imposat completament el verb *quedar* en detriment de *restar* i *romandre*.¹

En vista d'aquest comportament, crida, però, l'atenció que el DIEC preferisca definir les accepcions bàsiques del verb *quedar* remetent a *restar*, la qual cosa crea un desajustament entre les preferències lèxiques del diccionari normatiu i l'ús escrit i oral de la llengua catalana. Això ens porta a plantejar-nos la pregunta següent: quina és la raó d'aquesta manera de procedir?

Abans d'intentar contestar aquesta pregunta, seria interessant acostar-nos a l'ús d'aquests verbs en la resta de les llengües romàniques. Actualment, podem veure que l'opció lèxica en llengües com el castellà i el portugués s'inclina a favor de *quedar* (també *ficar* en portugués), i l'ús de *restar* sembla fonamentalment literari; per contra, llengües com l'occità, el francès, el sard, l'italià i el romanés no pareix que hagen

¹ Veg., per al rossellonés, Verdaguer (1974, 152-154) i, per a l'alguerés, el *Diccionari d'alguerés* (en línea). Quant al balear, Alcover i Moll (vol. 9, *romandre*) i Coromines (1995, vol 7, 412-424) han apuntat la conservació del verb *romandre* només amb el significat especialitzat de 'sojornar'. En aquest sentit, també hi coincideix Jaume Corbera (comunicació personal: volem agrair a aquest filòleg la informació que ens proporcionat sobre aquest tema i altres aspectes del balear).

desenvolupat una forma verbal equivalent a *quedar* i han optat popularment per formes equivalents a *restar* o *romandre*: *restar* (*demorar*) en occità, *rester* (*demourer*) en francès, *restare* (*abarrai*) en sard, *rimanere* o *restare* (en italià) i *ramine* (*sta*) en romanés.²

El fet que el català actual compartisca solucions pròximes a les llengües romàniques peninsulars i s'aparte de les solucions generals de la resta de les llengües romàniques, que, d'altra banda, també es documenten en català antic, ha estat interpretat per uns quants filòlegs catalans com una evolució interferida pel castellà (cf. més avall § 4), i això explicaria, en certa manera, les preferències lèxiques del DIEC.

El nostre objectiu, en aquest estudi, és comprovar si aquest valoració de caire històric està fonamentada o es tracta més prompte d'una visió simplificadora del fenomen. Al mateix temps, pretenem realitzar una estudi dels usos sintàctics i semàntics d'aquests tres verbs en la llengua antiga i posar de manifest les alternances i les tendències en els canvis d'opció lèxica com a conseqüència de la sinonímia.

Per a dur a terme aquesta anàlisi, ens basarem en l'estudi del *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA), que conté obres des dels orígens de la llengua fins al segle XVIII. A més, hi afegim l'anàlisi d'uns quants textos més dels segles XVII i XVIII de diferent procedència geogràfica per completar aquests dos segles que en el CICA encara no disposen d'un repertori de textos exhaustiu.³ El volum de paraules en català que conté aquest corpus supera els vuit milions i mig d'ocurrències. La distribució d'aquestes ocurrències per períodes de 50 anys, del segle XI al XVI, i en períodes seculars, del XVII al XVIII, és la següent: a) segle XIa: 346; b) s. XIb: 1.689; s. XIIa: 986; s. XIIb: 2.002; s. XIIIa: 21.122; s. XIIIb: 874.767; s. XIVa: 899.969; s. XIVb: 1.298.541; s. XVa: 1.543.251; s. XVb: 1.712.220; s. XVIa: 715.903; s. XVIb: 817.615; s. XVII: 393.710; s. XVIII: 233.854.

2. Usos sintàctics i semàntics

Els verbs *romandre*, *restar* i *quedar*, al llarg de la història del català, han desenvolupat usos sintàctics diversos gràcies al significat bàsic que comparteixen i que agrupa els següents trets lèxics (Ramos 2012a, 146):

(1) [localització], [durada], [resultat]

Aquestes característiques lèxiques també són compartides per un altre verb important, *estar*, que, després de desprendre's del tret lèxic inherent de manera (indicació de posició vertical) que tenia el llatí *STARE*, ha confluït ja en el període medieval en els valors indicats a (1). Per tant, no és estrany trobar aquest verb en contextos sintàctics i semàntics similars als verbs que estudiem (Ramos 2000); però val a dir que, mentre *estar* sempre va associat a una situació estàtica, la resta es pot relacionar també amb una situació dinàmica. Això significa que *estar* no accepta expressions del tipus *lentament*, *immediatament*, etc., ja que no disposa d'una estructura temporal interna; per contra, verbs com *romandre*, *restar* i *quedar* manifesten la possibilitat d'aparèixer també amb aquesta mena de contextos.

D'acord amb aquesta particularitat, l'esquema de trets lèxics de *romandre*, *restar* i *quedar* que il·lustra (1) pot completar-se a partir del model de (2):

² Entre d'altres treballs, ens aportem informació sobre aquest punt: Alibert, Battaglia, el *Dicionário* del portuguès, el *Dizionario* de la llengua sarda (consulta en línia: 2012), Christian i Rosselli.

³ Al final d'aquest article, en l'apartat de Corpus estudiat, es poden consultar les obres a què ens referim. Quant a les obres que formen part del corpus CICA, per raons d'espai no les explicitem, però es poden consultar al web: <<http://lexicon.uab.cat/cica/>>. Com que es tracta d'un corpus que està contínuament en procés d'ampliació, considerem important posar de manifest la data de consulta: 08/11/2012.

(2) [situació dinàmica], [localització], [durada], [resultat]

Quan aquests verbs mantinguen tots els trets lèxics representats a (2), tindran un ús sintàctic més restrictiu. En canvi, quan algun d'aquests trets es desdibuixe o simplement es perceba com a secundari, podran aparèixer en més contextos sintàctics. Això explica que, quan es desactiva el tret lèxic de [localització], aquests verbs puguin aparèixer en entorns sintàctics atributius i que, quan la dinamicitat no siga un tret rellevant en la construcció, pugui haver-hi una alternança amb el verb *estar*.

2.1. *Romandre*

El verb *romandre* procedeix del llatí *REMANERE* i adopta, com a formes d'infinitiu en els primers textos catalans, les variants *remaner*, *remanir* i *romanir* (3):⁴

- (3) a. Era un monge qui no podia *remaner* en lo monestir (*Vides de Sants Rosselloneses*, s. XIIIb, 326, 8)⁵
 b. E pagan la meitat del nòlit, pot *remanir* del viàgie (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 508, 22).
 d. Yo é tan a fer que epanas poria *romanir*. Per Déu vos prech que·m laxats enar (*Questa del sant Grasal*, s. XIVb, fol. 41rb, 3)
 e. No·m parlets d'axò que no pot *romandre* per res (*La fiyla del rey d'Ungria*, s. XIVb, 37, 3)

Quant als usos sintàctics, pot aparèixer tant en construccions intransitives com en construccions atributives:

a) Usos intransitius:

Quan se selecciona en contextos intransitius, és perquè el verb activa la idea de localització, la qual es pot percebre d'una manera concreta i física; però la localització també pot quedar en un segon pla, de manera que obri la porta a altres usos intransitius. Vegem tot seguit totes dues possibilitats:

Els exemples de (4-6) són una mostra d'usos en què la localització física apareix representada per un lloc (4) o per una persona, ara actuant com una companyia (5) ara com un datiu (6):

- (4) a. Vú que·l seu navili aquí no podia estar ne *romanir*, per raó del ivern qui venia (*Crònica Desclot*, s. XIIIb, III.116, 14)
 b. E per asò lo foc *roman* essencialment en aquella substància e la sua calor *roman* en propi subject (*Taula general*, s. XIIIb, 466, 6)
 c. Y pot nula dolsor avar ne *romanir*. E si y *roman*, no y pot aver sinó amargor (*Questa del sant Grasal*, s. XIVb, fol. 36va, 1)
 (5) Si no u podia provar, la seynoria de la cosa *reman* ab aquel qui la posseix (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 203, 15)
 (6) a. Si morrà menys de testament passats los ·XV· ans, que *romanguen* los seus béns a la mare (*Furs de València*, s. XIVa, R.88, F.7, 2)
 b. Oymé, miser, que un pecat m'à *romàs* que jo may no·m són confesat

⁴ Coromines (1995, vol 7, 412-424) cita també la variant formal *romaner*; forma que també recullen Alcover i Moll (vol. 9, *romandre*), que hi afegixen les variants *remandre* i *romanre*. En el nostre corpus, la forma *romandre* apareix ja en textos del segle XIII i la forma *romanir* deixa de documentar-se a partir del segle XVI. Quant a les formes verbals amb el radical *rem-*, no n'hem detectat usos a partir del segle XV.

⁵ Pel que fa a les referències dels exemples del corpus, hem considerat oportú, tenint en compte la quantitat, la diversitat i l'extensió cronològica dels textos, explicitar la localització cronològica (el segle). Així, les referències contenen: el títol de l'obra, l'època a la qual pertany, la pàgina de l'edició utilitzada (o foli o carta) i la línia.

(*Decameró la part*, s. XVa, 36, 28)

Però també és possible la presència en construccions en què la localització no s'explicita sintàcticament (7), fet que, en algun cas, pot originar la formació de construccions amb un sentit similar a l'impersonal (7b):

- (7) a. Que li daré ·V· besans de cada testa d'ome e de fembra e d'infants, e desemparar-li ém la vila, ab que él nos dó d'aquestes naus e d'aquests leyns que ha, ab què·ns en passem en Barberia, e aquels que volran *romanir* que *romanguen* (*Llibre dels fets*, s. XIVa, fol. 45v, 19)
- b. Par estas paraulas *romàs* que nagú no menà sa dona ne s·aymia ab él (*Questa del sant Grasal*, s. XIVb, fol. 10rb, 2)

En altres casos de localització implícita, el verb manifesta una extensió cap a valors semàntics diversos generalment relacionats amb el tret lèxic duratiu i resultatiu. Aquest és el cas de l'ús de *romandre* amb sentits similars a 'estar-se/abstenir-se/deixar de/cessar' (8), sovint amb una negació davant; a 'aturar-se un procés' (9); a 'faltar per' (10); a 'correspondre a' (11); o a 'sostroure' (12). En algun cas, la idea de resultat sembla desdibuixar-se i assoleix un sentit pròxim a 'mantenir-se, continuar' (13):

- (8) a. Sí que fassen faenes o no faenes, pus que no *reman* per él que no fassa, mas *reman* per fortuna de temps, o de fret, o de plúgia (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 91, 6)
- b. Aurà comensat a cargar son leyn, e el mercader volrà *remanir* del viàgie e no y volrà anar (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 508, 19)
- c. E per ço no *romanga* de fer la batalla ab aquests meyscresens (*Crònica Desclot*, s. XIIIb, III.92, 12)
- (9) a. Al temps fo asclarit e la tenpesta fo *romase*, hí éls comensen de cavalcar hí anaren ves lo castel (*Questa del sant Grasal*, s. XIVb, fol. 115va, 6)
- b. Assò farem nós molt volenters; e no *romandrà* ja en nós si fer-ho volen (*Crònica Desclot*, s. XIIIb, III.108, 18)
- c. Jens per açò no *roman* que aquel testament no valle (*Furs de València*, s. XIVa, R.87, F.3, 2)
- (10) a. O alcun per él n'à pagada alcuna quantitat que *reman* a pagar, pot demanar e aver la justícia (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 50, 3)
- b. És deutor e pagador de ·CCII· sols de rials que *romanen* de pagar a él de deute de CCLII·sols (*Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina I, 1269-1290*, s. XIIIb, 108, 3)
- (11) Axí drapes de lit con altres coses, són e *remanen* devés la muller, e ela·n pot fer ça volentat (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 273, 16)
- (12) E així *romanen* de les dites ·XVII· lliures, ·XI· sous (*Manual de Consells de la ciutat de València 2*, s. XIVa, 381, 33)
- (13) E encara per altra raon, que moltes vegades *remandrien* los matrimonis, que no vendrien a acabament (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 261, 25)

Al costat d'aquests usos, també hem documentat la selecció de *romandre* en entorns sintàctics en què el tret lèxic de durada es fa especialment prominent fins al punt que el verb adquireix el valor de 'sojornar, allotjar-se, viure' (14):

- (14) a. La sancta sor lo pregà que no·s partís d'ela aquela nit, per tal que parlassen dels gogs de l'altra vida entrò lo matín. A la qual cosa lo sant respòs: "Què parlas, sor mia! No puc *romandre* fora lo monestir." (*Diàlegs*, s. XIVa, fol. 32v, 20)
- b. Ajustants que prop les tendes nostres o el loch en lo qual Nós estarem, lavors jaguen e *romanguen*, e encara totes coses que degudament tastar poran abans que a la nostra persona posen tasten feelment (*Ordinacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós*, s. XIVa, 99, 3)

- c. Ella a ·XV· anys romàs hereva de son pare, però romàs ab sa mare (*Sermons II*, s. XVa, 131, 11)

b) Usos atributius:

Si ara ens ocupem dels usos atributius, es pot observar que la idea de localització ha acabat desdibuixant-se o, si es vol, es percep com una localització metafòrica,⁶ de manera que el verb s'utilitza per a expressar estats. Aquests estats poden aparèixer representats per formes sintàctiques ben diverses, com ara un sintagma preposicional (15), un sintagma adjectival (16) o una oració subordinada (17).

- (15) a. Per so com estant en la menor edat, lur dret *reman* sens naframent (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 75, 9)
 b. O ab falces testimonis serà feta, e totes les altres *remanen* en lur fermetat (*Costums de Tortosa*, s. XIIIb, 94, 5)
 c. Com aital malefici e crim no deya *romanir* meyns de pena (*Clams i crims a la València medieval I*, s. XIIIb, 121, 23)
 d. Aprés que València fos conquestada, per gran temps fos e *romangués* sots senyoria de moros (*El procés de Sueca*, s. XIVb, 157, 20)
 e. Enaxí emperò que les dites coses *romanguen* ab sa cargua (*Furs de València*, s. XIVa, R.73, F.6, 9)
 f. E que·ls altres *romanguessen* a deffensió del dit regne (*Epistolari de Pere III 2/2*, s. XIVb, carta 20, 15)
- (16) a. Deým que si mor lo marit e la muller *roman* prenyada o hi haurà nat fill, e mor aquell infant (*Furs de València*, s. XIVa, R.88, F.7, 1)
 b. En altra manera fe compte, senyor, que la ylla *romandrà* desabitada (*Crònica Muntaner*, s. XIVb, fol. 68ra, 23)
 c. E·l rey romàs fort trist e despagat tots temps de la sua vida (*La fiyla del rey d'Ungria*, s. XIVb, 38, 12)
 d. E, retornats los altres atràs a grans empentes de cavalls e colps, *romàs* e *roman* pla e quet d'allí avant (*Epistolari de la València Medieval I 4/5*, s. XIVb, carta 118, 87)
- (17) E axí lo fet *romàs* que·l rey no entrà en Navarra aquela saó (*Crònica Desclot*, s. XIIIb, IV.6, 26)

Al costat de l'aparició amb atributs que expressen estats, també hi ha exemples amb atributs en què el resultat del procés expressat pel verb es percep com una característica o una propietat. Aquest és el cas d'usos amb sintagma adjectival o amb SN:

- (18) a. E en reformar la dita juheria d'aquells qui *romanen* e volran *romanir* juheus, com molts se·n sien batejats (*Epistolari de la València Medieval I 4/5*, s. XIVb, carta 117, 47)
 b. Que·l rey N'Amfòs de Castella morí, et *romàs* rey de Castella l'Imffan En Sanxo (*Crònica de Muntaner*, s. XIVb, fol. 30rb, 16)
 c. En guisa que quant són fora de regiment, que *romanguen* amichs (*Dotzè del Crestià la part, vol. I*, s. XVa, 205, 14)
 d. Vostra filla ha concebut lo Macies i és *romase* verge! (*Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, s. XVa, 354, 11)

⁶ Dins de l'àmbit de la lingüística, no és estrany una aproximació a les construccions atributives com a localitzacions metafòriques. És a dir, els estats es conceben com a llocs; per tant, el verb situa el subjecte en un estat, que sintàcticament pot aparèixer representat per un sintagma preposicional, fet que l'aproxima formalment a les localitzacions físiques, o per un altre tipus de sintagma (adjectiu, nominal, adverbial), circumstància que incrementa encara més el nivell d'abstracció de la localització. Per a una aproximació a l'atribució en català antic des d'aquesta perspectiva, veg. Ramos (2007[2008]).

e. La filla *romàs* la pus contenta del món (*Curial e Güelfa*, s. XVa, 330, 4)

Tot i que aquesta diferenciació sintàctica que hem fet entre usos intransitius i usos atributius, convé advertir que *romandre* pot aparèixer també en construccions sintàctiques en què l'expressió de la localització i la d'un estat conviuen (19):

- (19) a. E cercava si y *romania* nuyl hom malaut ne san (*Crònica Desclot*, s. XIIIb, III.98, 27)
 b. Ne hauria provehit a hun altre qui *és romàs* malalt en lo camí venint de Nàpols ací (*Lletres reials a la ciutat de Girona 1293-1515 4*, s. XVa, carta 540, 17)
 c. E axí stech e *romàs* lo dit cors en la dita sala, vestit e scarat (*Llibre de les Solemnitats de Barcelona II*, s. XVb, 242, 3)

Finalment, de manera esporàdica, els verb *romandre* pot adoptar la variant pronominal, compatible tant amb els usos intransitius com amb els atributius:⁷

- (20) a. Bé·ns deuriets ajudar, e majorment, car tot *se romandria* en vós (*Llibre dels fets*, s. XIVa, fol. 154v, 28)
 b. E, havent bon gatge d'ells en llur servey, *se romangué* un gran temps (*Decameró I part*, s. XVa, 270, 21)
 c. Perquè·ls cové que ab greu enutx *se romanguen* si de algun nou rahonament no són somogudes (*Decameró I part*, s. XVa, 4, 30)
 d. No s'és alterat en la humanitat, ans *s'és romàs* en aquella perfectió que d'abans era (*Sermons I*, s. XVa, 190, 15)
 e. Volent satisfer lo bé que li ere stat feyt, *romàs-se* en lo monestir per servir-lo (*Sermons I*, s. XVa, 86, 31)
 f. On és necessari que, axí com ix tèrbola, senblantment *se romangue* (*Quesits o perquens*, s. XVb, 136, 23)

2.2. Restar

Amb l'objectiu de poder confrontar els usos de *restar* (del llatí RESTARE) amb els de *romandre*, hi seguirem un esquema expositiu similar.

a) Usos intransitius:

La manifestació d'una localització es duu a terme amb el verb *restar* per mitjà de l'expressió d'un lloc (21), d'una companyia (22) o d'un datiu (23).

- (21) a. La emperadriu *restà* en la sua cambra e la princessa se n'anà (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 1378, 9)
 b. Mas stant stès se tanca lo ventre e no y *resta* loch buyt que sia capace de ventositat (*Quesits o perquens*, s. XVb, 113, 15)
 c. Los quals, stans e *restans* sobre lo dit setge, foren avisats (*Sumari d'Espanya 5*, s. XVb, 189, 23)
 (22) Ell *restà* ab hun mariner fins que la galera fon tota plena (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 1097, 11)
 (23) a. E, si aquest despeneu en vicis e peccats, ¿Què us *resta* sinó la pena per ells meritada? (*Vita Christi*, s. XVb, 204, 32)
 b. Una dolor li *resta*: que ni·l coneix ni troba qui·l conega (*Tragèdia de Lançalot*, s. XVb, 10, 11)

La localització, però, pot no expressar-se explícitament, com ara a (24), i també donar pas a la formació de construccions amb un sentit impersonal molt més estès que no amb *romandre* (25):

- (24) Com tots foren recollits, *restà* Tirant, que encara no havia complit son vot (*Tirant*

⁷ Convé assenyalar que, en tot el corpus estudiat, únicament hi hem trobat aquests sis casos pronominals.

lo Blanch, s. XVb, 450, 14)

(25) a. Majorment atesa la condició de las personas, axí que no *resta* sinó que y volguéssets hun poch treballar (*Lletres reials a la ciutat de Girona 1293-1515 4*, s. XVa, 530, 25)

b. Per lo poc aturar del senyor don Enric, *restà* que en Gandia se menejàs dita compra (*Cartes triades dels Borja 2*, s. XVb, carta 15, 27)

L'omissió de la localització pot afavorir també l'ampliació d'usos del verb cap a sentits vinculats als trets lèxics duratiu i resultatiu. Ens referim a valors semblants a 'estar-se/abstenir-se/deixar de/cessar' (26), sovint amb un negació davant; 'aturar-se un procés' (27); 'faltar per' (28); o 'sostroure' (29):

(26) a. E no *resta* per açò que en la mia pensa la ymatge de la vostra figura és restada, en la qual contemple dia e nit (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 1014, 9)

b. Negú de tots quants eren no *restava* que la novel·la de Emília no loàs (*Decameró la part*, s. XVa, 384, 5)

c. E stant-li pres cascun dia no *restava* de confortar-lo (*Decameró la part*, s. XVa, 426, 6)

(27) a. Per açò no *restarà* la batalla, encara que y sabés entrar en camisa (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 115, 31)

b. Car temps vendrà que lo penedir *restarà* en ta senyoria (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 1263, 9)

c. Senyors molt il·lustres, egregis e magnífichs, ja per açò no *restarà* la promesa per mi feta no vingua en sa valor (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 657, 37)

(28) a. Dels L mília florins o de la quantitat qui *resta* a pagar d'aquells poria pendre gran torb e enpatxament (*Epistolari de Ferran I d'Antequera*, s. XVa, carta 120, 31)

b. Acabà de pentinar la una part e l'altra *restà* per pentinar (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 1124, 1)

(29) Enaxí que de la dita pagua li *restarien* los dits ·LXXX· sous (*El Manual de consells de Gandia a la fi del segle XV 1/2*, s. XVb, 256, 31)

Amb *restar* no hem documentat un parell d'extensions semàntiques que amb *romandre* apareixien de manera esporàdica. Ens referim als usos en què el valor resultatiu passa a un segon pla i es ressalta el valor de continuïtat, circumstància que dóna lloc a sentits com 'mantenir-se, continuar' o 'sojornar, allotjar-se'. Tot i això, *restar* també es mostra afí a aquest segon sentit quan s'explicita per mitjà de complements (30):

(30) a. Sinó una nit, que *restà* en la possada, a consell del senyor don Rodrigo (*Cartes triades dels Borja 2*, s. XVb, carta 11, 71)

b. E deixà la dona a la pleta y anà-sse-n a veure huns parents que tenie a les Torres lo mateix dia del diumenge, a hont tornà a dormir e *restà* aquella nit (*La llengua dels processos de crims a al Lleida del segle XVI 5*, s. XVIa, 27v, 9)

b) Usos atributius:

En les construccions atributives, el constituent atribut presenta també una gran varietat formal. Quan designa estats, es manifesta, per exemple, amb forma de sintagma preposicional (31), sintagma adjectival (32) o oració subordinada (33):

(31) a. Que si de aquí no havem soccors de forment, *restam* en gran perplex e angústia (*Epistolari de la València Medieval II 1/4*, s. XVa, carta 71, 25)

b. Tirant volia *restar* de peus per star prop de Phelip (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 393, 24)

c. Ell *restà* sens alguna alegria, esbalahit e desesperat (*Tragèdia de Lançalot*,

- s. XVb, 14, 18)
- d. Tirant li levà lo vel del cap e *restà* ab la cara descuberta (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 468, 27)
- e. Acordarien quin remey porien pendre en lurs passions. E axí *restaren* de acort (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 704, 19)
- (32) a. Ab la virtut de Déu Altíssim, de Fill Santíssim *restà* prenyada, acompanyada de son espòs (*Spill*, s. XVb, 11266)
- b. Que moltes cases, així de cavallers com de altres, ne *resten* destruhides y arrohinades (*Corts generals de Montsó*, s. XVIb, 521, 5)
- c. Y quant més grans són ne *restan* pus contentas (*Corbatxo*, s. XIVb, 39, 21)
- d. La terra hon posave los peus, *restave* secha, sens més criar erba ni suau flor (*Faula de Neptuno i Diana*, s. XVb, 16, 12)
- (33) a. Diafebus *restà* com dit hé, e Tirant, ab tota l'altra gent (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 670, 14)
- b. *Restam* ara que estrenyerem lo fet de la juredicció, e no se-n llevarà mà fins hajam sentència (*Cartes triades dels Borja 2*, s. XVb, carta 13, 111)

El constituent atributiu, a més de poder expressar un estat, també pot indicar una característica o una propietat amb un sintagma adjectival o amb un sintagma nominal:

- (34) a. Axí lo dit rey de Castella llevà lo camp e *restà* vencedor, a Déus gràcies (*Epistolari de la València Medieval II 3/4*, s. XVb, carta 110, 55)
- b. Per ont los christians *restarien* senyors del camp (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. XVIb, 120, 15)
- c. La mare de aquesta *restà* dona poderosa, tudora e curadora ab lo emperador ensemps (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 637, 8)
- d. Tu has obtès, que *restant* verge pura, has infantat a Déu omnipotent sense dolor (*Trobes en lahors de la Verge Maria*, s. XVb, 43, 25)
- e. Hoint Tirant les paraules tan affables de la infanta, *restà* lo més aconsolat home del món (*Tirant lo Blanch*, s. XVb, 442, 13)

Al costat de la distinció sintàctica entre usos intransitius i usos atributius, cal apuntar que la manifestació de la localització i la indicació d'un estat poden coaparèixer en la mateixa construcció, com ara a (35):

- (35) a. E après tornà la gloriosa Anna a la posada sua: *restà* la Senyora sola en la casa sua amb lo fill (*Vita Christi*, s. XVb, 242, 15)
- b. E dos germans Fluvians, cathalans, e molts d'altres qui *restaren* morts dins mar (*Dietari o Llibre de Jornades*, s. XVb, 200, 17)

Per tancar la descripció contrastiva dels usos de *restar*, convé esmentar que aquest verb també desenvolupa de manera esporàdica una variant pronominal (36), que afecta tant els usos intransitius com els no intransitius.⁸

- (36) a. Tots ignorants he rústechs sans *se restarien* (*Spill*, s. XVb, 10760)
- b. Enviý per la senyora tia y des de llavòs *se restà* en casa (*Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens 2*, s. XVIa, carta 29, 27)
- c. Axí voleu, Senyor –dix Desijós–, que me-n vaja, *reste-se-n* ací ab Vós lo meu cor (*Spill de vida religiosa*, s. XVIa, fol. 60r, 3)
- d. Sens que ells offerissen, ans *restant-se* un poch atràs (*Llibre de les Solemnitats de Barcelona VII*, s. XVIb, 118, 10)
- e. La honra del dit Roldó pretenga lo dit Joan Genís *restar-se* ab la possessió de dit ofici de porter (*Corts generals de Montsó*, s. XVIb, 102, 27)

⁸ Els exemples de (36) representen una mostra d'un total de 35 casos que n'hem trobat. La distribució cronològica és la següent: 1 cas del s. XVb, 6 del s. XVIa, 19 del s. XVIb i 9 del s. XVII.

- f. Y axí diu ell, dit testimoni, que·s restà arrimat a la paret de la dita ermita (*Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera 1611-1666 I*, s. XVII, 67, 14)

Al marge dels paral·lelismes amb *romandre* que hem pogut establir, volem fer referència a un parell d'usos de *restar* que s'allunyen de la sinonímia amb *romandre*. Es tracta d'un ús transitiu (37a) i de l'ús d'aquest verb amb un valor propi de la sostracció matemàtica ('llevar') (37b):

- (37) a. Lo evangelista restà lo parlar, restà la contesa en un gran silenci (*Lo Passi*, s. XVb, 3610)
- b. Es convingueren estos en proseguir este any la obra y donar concluit el cos de campanes, asegurant a cada ú quaranta lliures compreses les que a cada ú se li restava de la faena y millores fetes asta el present (*Memòries d'un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 155, 14)

2.3. Quedar

Seguint el mateix esquema descriptiu que amb els verbs anteriors, podem distingir dos usos sintàctics bàsics: els intransitius i els atributius.

a) Usos intransitius:

Apareixen fonamentalment amb les construccions en què se situa un subjecte en referència a un lloc (38), una companyia (39) o una persona (40):

- (38) a. La febre amphímera per set. Aquesta febre és prop d'aquella que s'engenrra per fam e aquesta és pus deguda que s'engenrra febre per privació, de ço que fa *quedar* de les aygües fort calor en les babors (*Cànon d'Avicenna*, s. XIVb, fol. 9r, 22)
- b. En tant que en una ciutat semblant de Saragoça, no *quedaran* pus de ·CCC· o ·CCCC· cases que sien marit e muller (*Sermons I*, s. XVa, 155, 21)
- c. Y, acabada, es reservà el Santíssim. Y *quedaren* les santes relíquies en lo altar, fins la orasió de l'avemaria (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València 5*, s. XVII, 336, 17)
- (39) *Quedant* durant la funció en lo presbiteri S.E. ab los oficials generals que se troben en esta ciutat (*Calaix de sastre I*, s. XVIII, 198, 17)
- (40) a. Volgueren que lo príncep tingués en Cattelunya lo govern y mando pleníssim en tal forma que al rey sols *quedàs* lo nom de senyor (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. XVIb, 164, 1)
- b. Que stos els formaren así el retor y regidors segons estil, y *quedà* la aprovació al doctor D. Fèlix Guàrdia (*Memòries d'un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 141, 19)

També és possible que es produïska una el·lipsi de la localització, fet que permet l'aparició de construccions com les de (41a) o (41b); aquesta darrera, amb un matís pròxim a l'impersonal.

- (41) a. Después de haver [tret] los pollastres o altre plome o después de haver tret distints pollastres ab lo bollit de lo que *quederà* faràs trosos (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 166, 21)
- b. Este costum es deixà des de el principi de este sigle y no *quedà* atra oferta que la del dia de la Epifania (*Memòries d'un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 185, 40)

L'absència d'un locatiu explícit ens ha permés comprovar que el verb *quedar*, tot i l'ús incipient i esporàdic que té en el període medieval (cf. § 3), també degué convergir amb alguna de les accepcions de caràcter duratiu i resultatiu que hem marcat en els altres verbs. Així, el podem trobar amb el sentit de 'aturar-se un procés' (42) i amb de

‘sostraure’ (43):⁹

(42) Però, grat a Déu, nós hi havem servades bones maneres, de guisa que tot aquest murmuri e escomoviment que era entre les gents *és quedat* e passat, e estam ab bon cor de nostres afers (*Epistolari de Pere III 2/2*, s. XIVb, carta 21, 31)

(43) En los aniversaris no persibix el retor porció doble que és la porció de campanes, però té el dret de quarta que és la quarta part de la renta que de tot lo cúmulo o massa *queda* (*Memòries d’un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 184, 18)

Com també hem observat amb *restar*, el verb *quedar* sol conservar el tret lèxic resultatiu, circumstància que li barra el pas cap a sentits com ‘mantenir-se, continuar’ o ‘sojornar, allotjar-se’, encara que també es mostra afí a aquest segon sentit si hi ha una explicació amb complements (44):

(44) a. Y ell, testimoni, se’n tornà a possar aygua en lo seu camp de arròs, a on *se quedà* aquella nit (*Vint processos criminals d’Albalat de la Ribera*, 1611-1666, s. XVII, 162, 20)

b. I en lo mateix matí ha anat de cerimònia a prestar el jurament a la Real Audiència l’Exm. Sr. Conde de Lacy, que *queda* en esta ciutat per ocupar l’empleu de comandant general d’aquesta província (*Calaix de sastre I*, s. XVIII, 210, 19)

b) Usos atributius:

El verb *quedar* també apareix en les construccions atributives i pot combinar-se amb atributs que indiquen estats o característiques. En el primer cas, l’expressió de l’estat es duu a terme per mitjà de manifestacions formals diverses: preposicionals (45), adverbials (46) o adjectivals (47):

(45) a. Sols anàs a buscar dinés per pagar-los y después *quedaria* ab sagrament y homenatge y ab las matexas penas (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. XVIIb, 213, 26)

b. Vingué nova de com la magestad del rey señor Phelip quart *quedava* ab gran perill de sa vida, havent rebut tots los sacraments (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València 5*, s. XVII, 330, 9)

c. A exepció del primer dumenge de octubre que *quedà* al càrrec de la cofraria y son clavari (*Memòries d’un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 189, 15)

d. Concluí lo poc que faltava al cos de les campanes, però *quedà* sens concluir lo campanar per dins ni per fora (*Memòries d’un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 159, 2)

e. Y no se’n tornà vèurer la pols de ells, y *quedaren* com es gat del Pare Cañas (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 183, 40)

f. Los alots (sic) *quedan* tanbé fora de la pigote, la que han tingut molt bone (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 289, 3)

(46) És ver que el callat és bo,/ però ara, jo com *quet*? (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 187, 8)

(47) a. Puix és, yo esper en Déu, que de esta vegada *quedareu* ben satisfet del que desitjau (*Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, s. XVIIb, 156, 8)

b. Anant-se’n moltes famílies a poblar les terres circunveïnes que *avien quedat* despoblades (*Memòries d’un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 37, 20)

c. Y, tirant-la a la mar, la dita puntona passà per demunt el germà del capellà Joseph Marcello y, invocant la Mare de Déu del Roser, lo curà en poch temps,

⁹ Per bé que no hem documentat el sentit de ‘faltar per’ en el verb *quedar*, l’ús modern ens posa de manifest que també ha desenvolupat aquesta possibilitat (ex: *Què et queda per pagar?*).

quedant bo y sà (*Memòries d'un impressor*, s. XVIII, 58, 9)

- d. Y també entrecavant tallan las herbas y el sembrat cobre perquè pren lo que las herbas mamaven, y *queda* net y dencativat de ellas (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 162, 30)

En el segon cas, la indicació d'una característica o d'una propietat es representa amb un constituent adjectival o nominal (48):

- (48) a. I consistien en set mil cinc-cents hòmens de tropa, nou-cents mariners, que *han quedat* presoners de guerra (*Calaix de sastre I*, s. XVIII, 95, 28)
- b. Y a Maria-Teresa Bausà y Rosselló, de ciutat, per sortilega y embustera, de edat de vint-y-un any, essent inquisidors don Manuel Salazar, electo inquisidor de... y don Manuel-Joseph Fuentes y don Jaume Fàbregues, inquisidor segon y, per ausència de don Manuel Salazar, *quedà* el major (*Memòries d'un impressor*, s. XVIII, 90, 6)
- c. Havent-se convingut, segons la proposició feta, lo Sr. Marquès de Moia a servir dos anys més obrer principal, i *quedar* obrer ajudant en estos dos vinents anys, 1792 i 1793, lo Sr. Baró de Savassona. (*Calaix de sastre I*, s. XVIII, 295, 3)

L'ús de *quedar* també és possible combinant la presència d'una locatiu amb l'expressió d'un estat, com ara a (49):

- (49) a. Y, donant-li lo cap del bastó o bordó, lo va seguir, y encontinent se trobà junt a Molvedre, en lo regne de València; *quedà* tot sol en aquest puesto, perquè lo Romeu se li desaparagué (*Viatge a l'infern d'en Pere Portés*, s. XVII, 227, 31)
- b. Sa al-lota a l'entretant feya es santo baxo, mentras que es prior li donà un axabuch, qui la posà en es banch des negras, y allà *quedà* com es blat de l'añy tretza (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 182, 10)

Finalment, també es poden documentar exemples amb la variant formal pronominal, *quedar-se* (50). Aquest fenomen es produeix tant en els usos intransitius com en els atributius, encara que es manifesta esporàdicament.¹⁰

- (50) a. Y, acabada la lletania, *es quedà* el Lignum Crucis en lo altar Major (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València 5*, s. XVII, 334, 18)
- b. Y después que es cantà prima, *es quedaren* quatre beneficiats de vela fins les huit hores, que escomensà el ofici (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València 5*, s. XVII, 334, 31)
- c. No féu mérit de esta notificació y *es quedà* esta causa en este estat sens gasto algú particular de la fàbrica per ara (*Memòries d'un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 214, 7)
- d. Passat axò succeïren/ en s'estiu grans desbarats,/ llams y trons y tempestats/ en diluvi es convertiren./ A molts parts destruïren/ *quedant-se* los camps pelats (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 230, 16)
- e. També matex ampar las viudas/ y los miñons,/ qui sens pare y mare *es quedan*/ perquè no vayan a rrodolons (*Antologia de textos de les Illes Balears II*, s. XVIII, 273, 13)
- f. *Quedant-nos* tots com nos estàvem abans de succeir, sense experimentar ningun mal influxo en tal eclipse (*Calaix de sastre I*, s. XVIII, 69, 22)

Per un altre costat, hem d'assenyalar un parell d'usos que es distancien de la sinonímia amb *romandre* i *restar*. Es tracta de l'extensió cap a significats com 'establir

¹⁰ Els exemples de (50) són una mostra d'un total de 17 casos que n'hem trobat. La distribució cronològica és la següent: 5 casos al s. XVII i 12 al s. XVIII. Aquest ús, molt limitat encara, de la forma pronominal connecta amb l'ús conservador que actualment es manté en el dialecte balear (comunicació personal de Jaume Corbera).

un acord' (51a) o 'apropriar-se, obtenir' (51b); aquest darrer, de caràcter transitiu.

(51) a. A quatre hores després dinar *hé quedat* per besar les mans de Sa Magestat (*Diari de Frederic Despalau*, s. XVIb, 125, 4)

b. Feta primer visura de mestres àbils si declaraven éstos són bones del tot, y ab totes les circumstàncies que demanen les portalades, alias *se les quedara* de son conte Berthomeu (*Memòries d'un capellà del segle XVIII*, s. XVIII, 135, 25)

3. Alternances i evolució històrica

La descripció dels usos sintàctics i semàntics dels verbs *romandre*, *restar* i *quedar* en el període estudiat ens permet confirmar la utilització d'aquests verbs en contextos similars i, per tant, la seua sinonímia. Però la pregunta que ens hem de fer ara és si les similituds sintàctiques i semàntiques van donar lloc a una alternança sinonímica des del segle XI fins al segle XVIII o si s'observen tendències que posen de manifest la preferència d'un verb sobre un altre segons la cronologia dels textos.

Per fer un seguiment de les tendències, dividirem els períodes en segles i en franges de 50 anys (*a*: primera meitat del segle; i *b*: segona meitat), seguint el criteri utilitzat en l'elaboració del corpus CICA (cf. Taula 1). Però, en el cas dels segles XVII i XVIII, a causa del nombre més reduït d'obres que analitzem, no els dividim en períodes de 50 anys; encara que, per facilitar el seguiment cronològic de les alternances, explicitem els resultats obtinguts en cada obra estudiada (cf. Taula 2 i Taula 3). D'altra banda, és important fer una sèrie de consideracions metodològiques. L'apartat anterior ens ha permès establir paral·lelismes sintàctics i semàntics entre els tres verbs, però també hi hem advertit uns pocs usos no coincidents, com ara l'ús transitiu i el de sostracció matemàtica de *restar* (cf. § 2.2, exemples núm. 37a, 37b) i l'ús transitiu i el de 'establir un acord' de *quedar* (cf. § 2.3, exemples núm. 51a, 51b). Els exemples corresponents a aquests usos no coincidents no formaran part, doncs, de l'anàlisi estadística contrastiva. Així mateix, no es comptabilitzaran els usos no verbals: els noms (*remanent*, *romanent*, *romasa*, *resta*, *resto*, *restant*) i els adjectius (*romanent*, *restant*) derivats dels verbs.

a) Dades del segle XI al segle XVI:¹¹

La taula 1 ens permet observar que en els textos més antics del nostre corpus, del segle XI a la primera meitat del segle XIV, hi ha un predomini absolut del verb *romandre*. De fet, els primers casos de *restar* apareixen documentats en la segona meitat del segle XIV, i només representen el 2% del total; amb tot, cal advertir que apareixen en documents de diversa procedència geogràfica: catalans, balears i valencians. Per la seua banda, el verb *quedar*, que també el documentem per primera vegada en la segona meitat del segle XIV, manifesta una presència testimonial, un 0,3% del total; però ara apareix únicament en textos de procedència catalana i no literaris (*Epistolari de Pere III 2/2* i *Cànon d'Avicenna*).

En la primera meitat del segle XV, continua predominant clarament el verb *romandre* en la majoria dels textos, independentment de l'origen geogràfic de les obres i de la tipologia textual; però el percentatge d'exemples de *restar* s'incrementa lleugerament, un 14,7%. Per la seua banda, el verb *quedar* només en coneix un cas,

¹¹ Els resultats que apareixen als quadres s'han d'interpretar de la manera següent: la primera xifra representa la freqüència absoluta, és a dir, el total de casos documentats; la segona xifra, el percentatge en relació amb el total de freqüències absolutes dels tres verbs; i la tercera xifra, el percentatge de freqüència relativa, que ens orienta sobre l'ús d'un verb tenint en compte la quantitat d'ocurrències (paraules) analitzades, això és, l'extensió de l'obra. D'aquesta manera, encara que la quantitat d'obres analitzades siga diferent en els diferents períodes, la freqüència relativa ens permetrà corregir la possible desviació que podria produir-se amb l'anàlisi solament de les freqüències absolutes.

documentat en els *Sermons I* de sant Vicent Ferrer, i la seua freqüència relativa és inferior fins i tot a la del període anterior.

Taula 1

	Romandre	Restar	Quedar
Segle XIa	0	0	0
Segle XIb	1/ 100% / 0,2890%	0	0
Segle XIIa	0	0	0
Segle XIIb	3/ 100% / 0,1498%	0	0
Segle XIIIa	3/ 100% / 0,0142%	0	0
Segle XIIIb	356/100% /0,0406%	0	0
Segle XIVa	474/100% /0,0526%	0	0
Segle XIVb	651/97,7%/0,0501%	13/ 2%/ 0,0010%	2/ 0,3% / 0,0001%
Segle XVa ¹²	633/85,2%/0,0410%	109/14,7%/0,0070%	1 /0,1%/ 0,00006%
Segle XVb	306/23,4%/0,0178%	1000/76,6%/0,0584%	0
Segle XVIa	47/ 9,3%/ 0,0065%	460/ 90,7%/0,0642%	0
Segle XVIb	32/ 6%/ 0,0039%	495/ 93,4%/0,0605%	3/ 0,6%/ 0,0002%

Cal esperar a la segona meitat del segle XV per veure un canvi de tendència en la selecció sinonímica. Ara els exemples de *restar* representen un 76,6%, enfront del 23,4% del verb *romandre*, amb una freqüència relativa de *restar* semblant al domini que tenia *romandre* en segles anteriors. Convé advertir, però, que aquesta preferència no es produeix en totes les obres estudiades. De fet, les obres d'origen balear i les d'origen valencià solen preferir el verb *restar* en alternança amb *romandre*, independentment de la tipologia textual;¹³ en canvi, les d'autor català tant poden anar cap al predomini de *romandre* com cap al de *restar*.¹⁴ Finalment, el verb *quedar* no apareix documentat en els textos del corpus.

¹² Convé advertir que, en el període del segle XVa, hi hem inclòs també les dades del text de *Curial e Güelfa*, tot i que en el corpus CICA aquesta obra aparega en el grup de les obres de la segona meitat del segle XV. Els estudiosos d'aquesta obra solen situar-la entre la dècada dels anys quaranta i la dels anys seixanta del segle XV (cf. Ferrando 2012); però a Ramos (2012b) vam posar de manifest que l'anàlisi sintàctica d'aquesta obra enllaça molt més amb les obres de la primera meitat del segle XV que no amb les de la segona meitat. Siga com siga, per no restar transparència a la nostra anàlisi, explicitem en aquesta nota les freqüències absolutes d'aquests verbs en el *Curial*: amb *romandre*, 84 casos; amb *restar*, 4 casos; amb *quedar*, 0 casos.

¹³ En aquest sentit, crida l'atenció, pel contrast, els resultats de la *Poesia* de March: 48 casos de *romandre* i 37 de *restar*. Tanmateix, en una altra obra valenciana, també poètica, com l'*Spill*, els resultats són favorables a *restar*: 19 *romandre* / 50 *restar*.

¹⁴ Per exemple, en obres com *Quesits o perquens*, *Flors de virtuts*, *Històries e conquestes del reialme d'Aragó*, *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, *Llibre de totes maneres de confits*, *Llibre de totes maneres de potatges*, *Lo Cavall* o *Sumari d'Espanya* predomina el verb *romandre*. En altres com *Arbre d'honor*, *Dietari* o *Llibre de Jornades*, *Història de París e Viana*, *Lletres reials de la ciutat de Girona*, *Viatge d'en Ramon de Perellós*, *Lo Passi*, *Lo procés de les Olives*, *Lo Somni de Johan Johan* o la *Faula de Neptuno*, entre d'altres, predomina *restar*.

Quan passem a la primera meitat del segle XVI, la tendència cap al predomini clar de *restar* queda clarament ratificada, tant pel que fa a la freqüència absoluta (90,7%) com quant a la freqüència relativa (0,0642%), clarament superior a la dels períodes anteriors. En aquest període, llevat de l'obra catalana de caràcter històric *Cròniques d'Espanya*, en què predomina clarament *romandre*, i del *Llibre de Coch*, també català, en el qual hi ha una igualtat d'usos, en la resta predomina clarament *restar*. Per tant, no sembla clar que ni l'origen geogràfic ni la tipologia textual pugui determinar l'ús conservador o innovador d'aquesta distribució.¹⁵ El verb *quedar* continua sense donar mostres d'ús en els textos escrits.

En la segona meitat del segle XVI, la majoria de les obres estudiades també donen preferència al verb *restar* sobre *romandre*, al marge de la tipologia textual o de la procedència geogràfica. Però es pot constatar que l'ús de *romandre* es conserva en unes poques obres no valencianes.¹⁶ Per la seua banda, tornem a documentar de manera molt testimonial el verb *quedar*, per bé que amb uns percentatges de freqüència relativa lleugerament superiors als períodes inicials.

b) Dades del segle XVII:

Taula 2

	Romandre	Restar	Quedar
<i>Dietari de mossén Porcar</i>	0	57/100%/0,0203%	0
<i>Libre de Antiquitats de la Seu de València</i>	0	13/ 65%/ 0,0470%	7/ 35%/ 0,0253%
<i>Vint processos criminals d'Albalat</i>	0	24/ 96%/ 0,0505%	1/ 4%/ 0'0021%
<i>Viatge a l'infern d'en Pere Portés</i>	0	4/ 57,1% / 0,0438%	3/ 42,9%/ 0,0329%
<i>Un memorial de la guerra contra el turc 5</i>	0	0	0
<i>Antologia de textos de les Illes Balears II</i>	2/ 18,2%/ 0,0068%	7/ 63,6% / 0,0238%	2/ 18,2%/ 0,0068%
Total	2/ 1,7%/ 0,0005%	105/ 87,5%/0,0266%	13/10,8%/0,0033%

Els resultats de la Taula 2, corresponents al segle XVII, ens indiquen encara un predomini del verb *restar* en tots els textos estudiats (87,5% dels resultats globals). Però, si en els segles anteriors l'alternança era fonamentalment entre els verbs *restar* i *romandre*, ara les dades mostren que aquest darrer ha patit un nou retrocés que ha afavorit l'emergència del verb *quedar* (un 10,8% del conjunt), el qual supera en la majoria dels textos els usos de *romandre*. Únicament es conserva *romandre* en els textos balears, on alterna en igualtat de resultats amb *quedar*.

Pel que fa a *quedar*, encara que en la taula 2, per les característiques reduïdes del corpus d'aquest període, no distingim les dues meitats del segle XVII, una anàlisi més

¹⁵ De tots els textos inclosos en el corpus, únicament tenen usos de *romandre* els següents: *Contemplació de la passió de Nostre Senyor Jesucrist* (*romandre*: 1/ *restar*: 11); *Cròniques d'Espanya* (24 / 6); *Dietari de la Generalitat de Catalunya* (2 / 11); *El Libre de Antiquitats de la Seu de València* (1 / 20); *Llibre de Coch* (7 / 7); *Llibre de les grandeses de Tarragona* (4 / 37); *Llibre de les Solemnitats de Barcelona* (7 / 9).

¹⁶ Entre les obres que conserven usos de *romandre*, hem de esmentar les següents: *Cançons d'amor* (1 cas de *romandre* / 0 de *restar*); *Corts generals de Montsó* (18 / 245); *Dietari de Frederic Despalau* (8 / 1); *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2 / 6); i el *Llibre de les Solemnitats de Barcelona* (2 / 31). Els altres divuit textos estudiats no tenen usos de *romandre*.

detallada de les dades ens indica que els textos més tardans (datats a partir de 1650) mostren més usos de *quedar* que els datats en la primera meitat del segle XVII. Per exemple, el *Libre de Antiquitats de la Seu de València* passa de no tenir usos amb *quedar* en la primera meitat a tenir-ne 7 en la segona meitat, i en l'*Antologia de textos de les Illes Balears II* es passa de cap cas en els documents datats en la primera meitat a 2 en la segona.

c) Dades del segle XVIII:

Taula 3

	Romandre	Restar	Quedar
<i>Memòries d'un capellà</i>	0	0	125/100%/0,1882%
<i>Calaix de sastre I</i>	0	0	252/100%/0,2223%
<i>Memòries d'un impressor</i>	1/ 12,5%/0,0054%	0	7/ 87,5%/0,0380%
<i>Antologia de textos de les Illes Balears II</i>	4/ 11,1%/0,0111%	6/ 16,7%/0,0167%	26/ 72,2%/0,0727%
Totals	5/ 1,2%/0,0021%	6/ 1,4%/0,0025%	410/97,4%/0,1753%

Els resultats obtinguts de l'estudi de les obres del XVIII ens confirmen que el verb *romandre* continua apareixent només en els textos balears, però ara amb un percentatge d'ús inferior als altres dos verbs. En el cas de *restar*, que en els darrers segles era el predominant, experimenta un gran descens fins al punt que només el documentem en l'*Antologia de textos de les Illes Balears II*: ni en l'altre text balear (*Memòries d'un impressor*), ni tampoc en el text català ni en el valencià, n'hi ha exemples. De fet, ara el verb que esdevé rotundament hegemònic en tots els textos estudiats és clarament *quedar*, que en termes globals assoleix el 97,4% de freqüència absoluta i una significativa freqüència relativa del 0,1753%.

4. Cap a una interpretació de la variació sinonímica

En els apartats anteriors, hem pogut constatar dos aspectes: d'una banda, hem mostrat que, al marge de la diacronia dels textos, podem establir una sinonímia sintàctica i semàntica gairebé perfecta entre els tres verbs estudiats; de fet, els tres verbs poden utilitzar-se en contextos sintàctics semblants. D'una altra, hem pogut documentar que, tot i la convivència dels tres verbs a partir de la segona meitat del segle XIV, l'alternança i el predomini d'un d'aquests estan subjectes a la cronologia dels textos: fins a la primera meitat del segle XV predomina clarament el verb *romandre*; a partir de la segona meitat del segle XV, és el verb *restar* el dominant; i al segle XVIII, l'hegemonia correspon al verb *quedar*.

La coexistència de formes lèxiques per a expressar el mateix significat i per a desenvolupar funcions sintàctiques semblants s'ha posat de manifest des de diferents perspectives metodològiques (cf. Colón, 87-94; Hopper 1991, 22; Hopper i Traugott 1993, cap. 5; Taylor; Divjak). En aquest sentit, els estudiosos solen insistir en el fet que, passat un determinat període de convivència, les alternances poden desembocar en solucions diverses: a) cada element lèxic ocupa o predomina en una territori geogràfic; b) un dels elements afectats pot acabar gramaticalitzant-se i deixar pas a l'altre; c) els elements lèxics deixen d'alternar i esdevenen complementaris; d) un dels elements pot acabar percebent-se com a vell; f) factors d'índole sociològica o estilística poden arraconar un (o dos) dels membres i afavorir la consolidació de l'altre.

En el cas que ens ocupa podem detectar diversos d'aquests processos. En primer

lloc, el fet que, fins que arribem a la segona meitat del segle XIV, el verb *romandre* siga l'únic que documentem en els textos del corpus estudiat posa de manifest que devia ser la solució dominant, no marcada o prototípica, de l'alternança inicial *romandre/restar*. De fet, no té cap sentit pensar que, abans d'aquesta època no existia en català el verb *restar*, ja que l'increment de casos en el segle XV és important i a la segona meitat del segle XV espectacular. Per tant, considerem que el que es produeix, després d'uns segles d'auge del verb *romandre*, és la percepció que aquest verb ha envellit i que n'hi ha un altre que renova la llengua i la fa més moderna. Recordem que això coincideix justament amb una etapa en què es produeix un procés important de canvis fonètics, morfològics, sintàctics i lèxics que donen una configuració a la llengua més pròxima a l'actual (cf. Colón, 85-87; Ferrando i Nicolás, 175-179). D'altra banda, aquesta sensació és la que degué tenir Joan Bonllavi quan a les primeries del segle XVI publica una nova versió del *Blanquerna* de Lull, traduint-lo de la "llengua llemosina" a la "llengua valenciana," és a dir, intentant modernitzar-lo. En el cas que ens ocupa, canvia els usos del verb *romandre* pels de *restar* o *estar* (Colón, 92).

El fet de percebre *romandre* com un verb vell no comportà ni molt més la seua desaparició completa; però sí una disminució cada vegada més evident dels usos escrits, fins al punt que, tal com reflecteixen els textos dels XVII i XVIII, sembla que queda circumscrit a una zona dialectal, la balear. De fet, a hores d'ara, llevat dels usos cultes, és en l'única zona en què sembla haver-se mantingut, per bé que restringit clarament al sentit de 'sojornar' (Alcover i Moll, vol. 9, *romandre*; i Coromines 1995, vol 7, 412-424) i amb moltes perspectives de desaparèixer completament entre les generacions joves i no tan joves.

Però, si, com hem advertit, *restar* es consolida en detriment de *romandre*, al mateix temps emergeix un altre verb, *quedar*, que amb el pas del temps n'esdevé un important contrincant. El triomf tan tardà del verb *quedar* ha provocat entre els filòlegs una sospita del possible origen castellà d'aquest verb. Així ho han suggerit Alcover i Moll (vol. 9, *quedar*), Coromines i Pascual (1981, vol. 3, 708-709), Coromines (1971, 73), Colón (p. 163) o Ferrando i Nicolás (p. 220). Amb tot, el mateix Coromines (1995, vol. 6, 950-953),¹⁷ en el seu diccionari etimològic de la llengua catalana, rectifica i apunta la possibilitat que l'origen no siga estrictament castellà, i que, com en aquesta llengua, provinga del llatí QUIETARE a través de la forma inicial *aquedar(-se)* o *acadar(-se)* ('aquietar, fer callar, calmar'). De fet, hem documentat exemples amb aquestes formes i amb aquest valor etimològic en textos del segle XIV:

- (52) a. E canta-li davant que hauga la veu e conta-li noves e liga-los hom les estremetats ab sàvenes que los dóns ·I· poch de dolor e aparell-se ell matex a dormir e clucar los vulls, e si veus que ell *se aquede* ·I· poch apaga los lums e baxa les veus e sol los lligaments (*Cànon d'Avicenna*, s. XIVb, fol. 31r, 2)
- b. E, quan hoïren aquesta bona paraula que jo·ls deÿa, *acadaren-se* e tolgueren-se de la malea que havien començada. Però no asseguram nós tant als bisbes ni al prebost que ja gosassen exir de la Almudayna per tot aquel dia entrò que·l poble *fo aquedat*, que·ls dixem que comptariem e puy daríem lur part. E la nuyt, quan lo poble *fo aquedat*, éls se n'anaren cascú a lur casa (*Llibre dels fets*, s. XIVa, fol. 52, 17-18)

Ara bé, al costat d'aquest valor, en aquest període també apareix una variant formal *quedar* que possibilita una extensió o ampliació del significat etimològic a partir de la idea de falta de moviment que comporta el sentit etimològic. Es tracta dels primers usos

¹⁷ En aquest treball, Coromines també es fa ressò del parer d'Alcover (BDLC XI, 120, 239-240), que avala el caràcter genuí de *quedar*.

en què *quedar* es pot interpretar amb el sentit de ‘aturar-se’ o de ‘mantenir-se en un lloc’, fet que obri la porta a una sinonímia amb els verbs *romandre* o *restar*. Si bé Coromines (1995, vol. 6, 950-953) situa el primer exemple de *quedar* en la segona meitat del segle XVI, ja podem trobar-ne mostres en documents de la segona meitat del segle XIV (53) i també en la primera meitat del segle XV (54):

(53) a. Però, grat a Déu, nós hi havem servades bones maneres, de guisa que tot aquest murmuri e escomoviment que era entre les gentes *és quedat* e passat, e estam ab bon cor de nostres afers (*Epistolari de Pere III 2/2*, s. XIVb, carta 21, 31)

b. La febre amphímera per set. Aquesta febre és prop d'aquella que s'engendra per fam e aquesta és pus deguda que s'engendra febre per privació, de ço que fa *quedar* de les aygües fort calor en les baboras (*Cànon d'Avicenna*, s. XIVb, fol. 9r, 22)

(54) En tant que en una ciutat semblant de Saragoça, no *quedaran* pus de ·CCC· o ·CCCC· cases que sien marit e muller (*Sermons I*, s. XVa, 155, 21)

Com posen de manifest els resultats estadístics apuntats més amunt, devia ser un ús encara incipient i molt marcat, la qual cosa el devia fer molt més expressiu al costat del clàssic i dominant *romandre* i del modern *restar*. D'altra banda, hem de tenir en compte que el verb coexistia amb unes altres formes no verbals que ajudaven a consolidar aquesta extensió semàntica. Ens referim a l'adjectiu *quet/queda* (55a), al substantiu *queda*¹⁸ (55b) i a l'adverbi *quedament* ('sense moviment, en silenci') (55c):

(55) a. E Crivello, conexent que la hora que havia donada a Johan era venguda, dix en sí matex: "E que cur jo de aquesta, car si ella no està *queda*, ella haurà la sua part" (*Decameró 1a part*, s. XVa, 399, 26)

b. A sis de octubre, feren crida, feta per Vaspasiano de Gonsaga, que, tocases les güit de la nit, tocaven la campana de la *queda*, que ningun home anàs sans llanterna, y no portàs més de una espasa sola (*El dietari del ciutadà valencià M. Jeroni Llopis 2*, s. XVIb, 31, 3)

c. E axí, cascú *quedament* leixà anar la gúmena en mar, et tot cubertament, que hanc los jenoveses ne·ls pisans no se n'adonaren (*Crònica de Muntaner*, s. XIVb, fol. 156vb, 6)

D'altra banda, la variant *aquedar* també desenvolupa una altra accepció relacionada amb el sentit de ‘cessar, deixar de fer’, per bé que molt més especialitzada. Es tracta del sentit de ‘deixar de tocar la campana’ (56). Aquest valor encara el documenten Alcover i Moll (vol. 9, *quedar*) i Coromines (1995, vol. 6, 950-953) en ple segle XX a les Illes Balears.

(56) Feren senyal a missa a sis hores y *aquedaren* al primer toch. A sis y miga y poch entervall feren lo darrer toch (*El Libre de Antiquitats de la Seu de València I*, s. XVIa, 182, 16)

Al costat d'aquests elements lèxics que confirmen la base catalana del verb *quedar*, convé ressaltar també que la confluència semàntica amb els verbs *romandre* i *restar*, provoca que, en la formació dels temps compostos, *quedar* segueixca el model català. És a dir, es comporta de manera similar a aquests verbs, tant al segle XIV, com il·lustra l'exemple (53a), de més amunt, amb l'auxiliar *ésser*, com en el període de consolidació, al segle XVIII (57), època en què ja sovinteja el canvi d'auxiliaritat d'*ésser* per *haver* (cf. més amunt l'exemple 47b).

(57) Y es morts, a hont *són quedats*?/ Que no véngan més aquí (*Antologia de textos de*

¹⁸ El substantiu *queda*, que Coromines (1995, vol. 6, 950-953) també documenta en l'occità medieval, designa el toc de campana que indicava al vespre que tothom es retirés a reposar, és a dir, que havia de cessar l'activitat al carrer; d'ací també l'expressió actual “el toc de queda.”

les Illes Balears II, s. XVIII, 253, 5)

Per tant, l'avanç del verb *quedar* devia ser lent però sòlid. Durant un parell llarg de segles (de la segona meitat del s. XV fins a finals del XVII), *restar*, que havia esdevingut el substitut de *romandre*, és el preferit dels textos escrits; però al segle XVIII el verb *quedar* ja domina completament el panorama en textos de diferent procedència dialectal. Això significa que tornem a viure una situació de canvi d'una forma que acaba percebent-se com a antiga per una altra concebuda com a més moderna i expressiva.

Amb tot, finalment, no hem de perdre de vista un altre factor de caràcter sociològic que és possible que haja pogut ajudar a consolidar aquest canvi: el model lingüístic castellà. Recordem que el castellà era una llengua de prestigi entre la classe social alta dels segles XVII i XVIII (Ferrando i Nicolás, 185-264) i que ja tenia plenament consolidat el verb *quedar*, en detriment dels antics *remanecer* i de *restar* (Coromines 1981, vol. 3, 708-709; Nieto i Alvar, vol. 8, 8094; vol. 9, 8357, 8461). Per tant, podria haver inteactuat com un element més d'assentament de les tendències apuntades.¹⁹

4. Conclusions

L'estudi dels verbs *romandre*, *restar* i *quedar* ens ha posat de manifest que tot tres verbs, en les accepcions bàsiques, han esdevingut uns sinònims gairebé perfectes. Aquesta circumstància ha fet possible que hagen estat seleccionats en contextos sintàctics i semàntics similars i que hagen donat mostres d'alternança. Ara bé, aquesta alternança no sempre s'ha donat en les mateixes condicions. De fet, l'anàlisi diacrònica que hem dut a terme ens ha permès observar que, fins que arribem a la segona meitat del segle XIV, l'únic verb que apareix en els textos escrits és *romandre*. A partir d'aquest període, ja apareixen mostres d'alternança amb *restar* i amb *quedar*, per bé que l'ús escrit d'aquest darrer verb és merament testimonial fins al segle XVII.

Hem d'esperar a la segona meitat del segle XV per comprovar que l'escriptor català té la percepció que *romandre* és un verb que ha envellit, fet que dona pas a la preferència clara pel verb *restar*, el qual conserva l'hegemonia fins al segle XVII inclòs. Mentrestant, l'ús de *romandre* va decaient, i en els segles XVII i XVIII només manté usos testimonials en obres balears. Per contra, l'espai que deixa *romandre* el cobreix de manera més evident *quedar*, que, al llarg del segle XVII alterna amb *restar*, i en els textos del segle XVIII el desbanca clarament. Per tant, es torna a produir un canvi del model de referència dels sinònims, en què no sols degué intervenir el factor de modernització de la llengua, sinó també el fet de compartir el model lèxic del castellà. Ara bé, tal com hem demostrat, no es pot atribuir a la influència del castellà l'aparició del verb *quedar* en català, ja que són molt diversos els elements que permeten la implantació d'aquest verb.

Consolidat el verb *quedar*, els verbs *romandre* i *restar* s'han convertit en verbs que es conserven en la tradició literària i culta, però que han deixat d'utilitzar-se en la llengua oral espontània i en el model estàndard dels mitjans de comunicació. Per tant, actualment, en el manteniment de la sinonímia opera el factor estilístic. Potser les noves edicions del DIEC haurien de replantejar-se el tema de les remissions entre aquests sinònims.

¹⁹ En aquest punt, també hi coincideix Coromines (1995, vol. 6, 950-953). D'altra banda, convindria estudiar a través de textos escrits quina era la situació del segle XVIII en zones com la rossellonesa, amb influència occitana i francesa, i l'algueressa, amb influència sarda i italiana. De fet, en aquests dialectes, actualment, per influència de l'adstrat s'utilitza el verb *restar*.

Obres citades

- Alcover, Antoni M. & Francesc de B. Moll. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Moll, 1985.
- Alibert, Louis. *Dictionnaire occitan-français*. Tolosa: IEO, 1963.
- Battaglia, Salvatore. *Grande Dizionario della Lingua Italiana*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1990. Vols. 15, 16.
- Colón, Germà. *El lèxic català dins la Romània*. València: Universitat de València, 1993.
- Coromines, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, 1971.
- . *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial edicions catalanes/La Caixa, 1995. Vols. 3, 6, 7.
- Coromines, Joan & José A. Pascual. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1981. Vols. 2, 3.
- Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals. *Llibre d'estil de la CCMA*. Generalitat de Catalunya: <http://esadir.cat/>. [consulta: 02-11-2012].
- Dicionário da língua portuguesa*. Porto: Porto Editora, 2012.
- Diccionari d'alguerés*. <http://www.alguerés.net/>. [consulta: 02-11-2012].
- Ditzionàriu de sa limba sarda*. Cagliari: Edizioni Condaghes, 2010-1012 <http://www.ditzionariu.org/home.asp?lang=sar>. [consulta: 02-11-2012].
- Divjak, Dagmar. *Cognitive Linguistics Research, Volume 43: Structuring the Lexicon: A Clustered Model for Near-Synonymy*. Berlin, DEU: Walter de Gruyter, 2010.
- Ferrando, Antoni. "Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*." En A. Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012. I, 31-88.
- Ferrando, Antoni & Miquel Nicolás. *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Pòrtic, 2005.
- Hopper, Paul J. "On some principles of grammaticization." En Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine eds. *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins, 1991. I, 17-36.
- Hopper, Paul J. & Elizabeth Closs Traugott. *Grammaticalization*. Cambridge: University Press, 1993.
- Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006.
- Laux, Christian. *Dictionnaire français-occitan. Languedocien central*. Puylaurens: Institut d'Études Occitanes, 1997.
- Nieto, Lidio & Manuel Alvar. *Nuevo tesoro lexicográfico del español (S. XIV-1726)*. Madrid: Arco/Libros S.L., 2007. Vols. 8, 9.
- Ramos, Joan Rafael. *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. València/Barcelona: IIFV/PAM, 2000.
- . "Les relacions espacials: les localitzacions metafòriques." *Catalan Review* 21.2 (2007 [2008]): 301-320.
- . "Aspectes sintàctics del 'Llibre dels fets' en el context de l'evolució de la llengua medieval." En Albert Hauf ed. *El Llibre dels fets. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012a. 141-152.
- . "Usos sintàctics dels verbs copulatius en el *Curial e Güelfa*." En Antoni Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012b. II, 715-742.
- Rosselli, Renato. *Dizionario guida della scelta dei sinonimi e dei contrari nella lingua italiana*. Firenze: Edizioni Remo Sandrou, 1989.

Taylor, John R. "Near synonyms as co-extensive categories: 'high' and 'tall' revisited." *Language Sciences* 25 (2002): 263-284.

Verdaguer, Pere. *El català al Rosselló (Gal·licismes. Occitanismes. Rossellonismes)*. Barcelona: Barcino, 1974.

Corpus estudiat

Amorós, Tomàs. Carme Simó ed. *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.

D'Amat, Rafel. Ramon Boixareu ed. *Calaix de sastre (volum primer: 1769-1791)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1988.

Miralles, Joan, ed. *Antologia de textos de les Illes Balears. Volum II. Segles XVII-XVIII*. Barcelona: Institut d'Estudis Baleàrics/PAM, 2006.

Torruella, J., dir., M. Pérez-Saldanya, J. Martines & V. Martines (selecció de textos). *Corpus Informatitzat del Català Antic*. <http://lexicon.uab.cat/cica> [consulta: 08-11-2012].